

הסוגיא הארבע עשרה – לצורך המועד (נה ע"א-נה ע"ב)

משנה

ר' מאיר אומר: כל מלאכה שהתחיל בה קודם לארבעה עשר – גומרה בארבעה עשר, אבל לא יתחיל בה בתחלה בארבעה עשר אף על פי שיכול לגומרה. וחכמים אומרים: ג' אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות, ואלו הן: החייטין והספרים והכובסין. ר' יוסי בר יהודה אומר: אף רצענין.

תלמוד

- (1) איבעיא להו: לצורך המועד תנן, אבל שלא לצורך המועד – אפלו מיגמר נמי לא;
- (2) או דילמא שלא לצורך המועד תנן, אבל לצורך המועד – אתחולי נמי מתחלינן;
- (3) או דילמא בין לצורך המועד בין שלא לצורך המועד – מגמר אין, אתחולי לא?
- [א] תא שמע: אבל לא יתחיל בתחלה בארבעה עשר אפלו צילצול קטן ואפלו ספכה קטנה. מאי אפלו? לאו אפלו הני דלצורך המועד – מגמר אין, אתחולי לא [מתחלינן]. מכלל דשלא לצורך מגמר נמי?!
- לא, לעולם, כל שלא לצורך – מגמר נמי (לא) [גמרינן].
- ומאי אפלו? הכי קאמר: אפלו הני נמי, דזוטרי, סלקא דע' אמינא: תחלתן זו גמר מלאכתן, נתחיל נמי לכתחלה, קא משמע לן.
- [ב] תא שמע, ר' מאיר אומר: כל מלאכה שהיא לצורך המועד – גומרה בארבעה עשר. אימתי? בזמן שהתחיל בה קודם ארבעה עשר. אבל לא יתחיל בתחלה בארבעה עשר, ואפלו צילצול קטן ואפלו פי ספכה קטנה.
- לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא.
- הוא הדין דאפלו שלא לצורך נמי גמרינן, והא קא משמע לן דאפלו לצורך, מגמר – אין; אתחולי – לא.
- [ג] תא שמע, ר' מאיר אומר: כל מלאכה שהיא לצורך המועד – גומרה בארבעה עשר; ושלא לצורך המועד [אסור] – עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו. נהגו – אין; לא נהגו – לא.
- ושמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא. שמע מינה.

מסורת התלמוד

[ב] ר' מאיר או' כל מלאכה וכו' ראו ירושלמי פסחים ד ו, לא ע"א-ע"ב.

רש"י

לצורך המועד תנן הא דר' מאיר. או דילמא שלא לצורך המועד תנן ומשום הכי אין מתחילין, אבל לצורך המועד, אפילו אתחולי נמי שרי כו'. צילצול בגדי"ל (רצועה, חגורה) לחגור. שבכה על הראש. גומרה בארבעה עשר אפילו במקום שלא נהגו לעשות מלאכה. לא נהגו לא אפילו גמר, דהא בגמר קיימינן.

תקציר הסוגיא

במשנה פסחים ד ו אוסר רבי מאיר על התחלת מלאכה חדשה בי"ד בניסן, אבל הוא מתיר סיום מלאכה שהחלו בה קודם לכן. סוגייתנו מנסה להבהיר את דברי רבי מאיר: לאחר שקילת כמה אפשרויות, על סמך ציטוטים חלקיים מברייתא, מסיקה סוגייתנו על פי ברייתא מקבילה שרבי מאיר מתייחס למקום שבו נהגו שלא לעשות מלאכה בערב פסח; גם במקום כזה ניתן לסיים מלאכה שהתחילו בה קודם ושהיא לצורך המועד. עשיית מלאכה שאינה לצורך המועד מותרת רק במקום שבו נהגו לעשות מלאכה.

מניתוחנו עולה שבסוגיא המקורית הובאה הברייתא המקבילה שבסוף הסוגיא ללא הערה, כמו במקבילה שבירושלמי פסחים ד ו, לא ע"א-ע"ב. הסוגיא במתכונתה הנוכחית, עם אפשרויות נדחות והוכחות נפל מציטוטים חלקיים של ברייתא, היא הרחבה ספרותית מלאכותית של העורך, שהונע על ידי שיקולים של צורה וסגנון: הוא ביקש לשקול שלוש אפשרויות ולהביא ברייתא אחת התומכת בכל אפשרות, כשהוא דוחה את שתי הראשונות ומקבל את השלישית.

פירוש

סוגייתנו עוסקת בפירוש המשנה. דברי ר' מאיר במשנה, סתומים:

ר' מאיר או': כל מלאכה שהתחיל בה קודם לארבעה עשר גומרה בארבעה עשר, אבל לא יתחיל בה כתחילה בארבעה עשר אף על פי שהוא יכול לגומרה.

יש בדברי ר' מאיר שתי נקודות מרכזיות שדורשות הסבר:

א. האם הוא מתייחס למקום שבו נהגו לעשות מלאכה בארבעה עשר או שמא למקום שבו נהגו שלא לעשות מלאכה?¹

ב. האם מתייחס ר' מאיר בדבריו "כל מלאכה" לכל סוג של מלאכה, אפילו אינה לצורך המועד, או שמא הוא מתיר לגמור מלאכה רק כשהיא לצורך המועד?²

הסוגיא בבבלי מתייחסת לשתי נקודות אלו. בצורתה הנוכחית היא מחולקת לשלושה: היא פותחת ב'איבעיא להו' שמציגה שלוש אפשרויות לפירוש המשנה, ולאחריה מובאות שלוש ברייתות שכל אחת מהן מוצגת כ'תא שמע' כדי להכריע כאחת מן האפשרויות [א, ב, ג]. אך הדברים מורכבים, שהרי ה'איבעיא להו' עוסקת רק בספק השני שהצגנו ואינה מתייחסת לשאלת מקום שנהגו או לא נהגו. דבר זה אומר דרשני – נקודה זו צריכה היתה להיות בראש סדר העדיפויות של פרשני המשנה. כדי לעמוד על דרך התפתחותה של סוגייתנו הבה נתחיל מן הסוגיא המקבילה בירושלמי.

הסוגיא בירושלמי

הסוגיא בירושלמי (ד ו, לא ע"א-ע"ב) קצרה, וכוללת רק ברייתא שמבארת את המשנה:

ר' מאיר או': כל מלאכה שהתחיל בה קודם לארבעה עשר גומרה בארבעה עשר, ובלבד דבר שהוא לצורך המועד.
אבל לא יתחיל בה בתחילה בארבעה עשר אפי' דבר שהוא לצורך המועד.

1 שני הפירושים אפשריים. אם נפרש שר' מאיר מתייחס למקום שבו נהגו לעשות מלאכה, פירוש הדבר הוא שהוא מצמצם את ההיתר. לא כל מלאכה מותרת אלא רק גמירת דבר שהוחל במלאכתו קודם ארבעה עשר. אבל במקום שבו נהגו שלא לעשות מלאכה – אין לעשות מלאכה כלל ועיקר. אך אם נפרש שר' מאיר מתייחס למקום שבו נהגו לא לעשות מלאכה, פירוש הדבר הוא שהוא מקל – לא כל מלאכה אסורה אלא רק מלאכה שלא הוחל בה קודם ארבעה עשר. על שתי אפשרויות אלו ראו דיונו של מורי ש"י פרידמן בתוספתא עתיקתא, עמ' 364-366, בשיטות הרמב"ם והראב"ד בעניין זה.

2 גם כאן שתי האפשרויות הגיוניות: האפשרות הראשונה היא לקולא, שהרי אז כולל המונח 'כל מלאכה' גם דברים שאינם לצורך המועד, ופירוש הדבר הוא שהעיקרון החשוב הוא אם הוחל במלאכה קודם ארבעה עשר או לא. אבל ניתן גם לפרש לחומרא, שרק מלאכה לצורך המועד היא בכלל ההיתר.

וחכמ' או', שלוש אומניות עושין מלאכה בערבי פסחים: החייטין – שכן הדיוט תופר כדרכו בחולו שלמועד; הספרין – שכן נזירין ומצורעין מגלחין במועד; הכובסין – שכן דרך העולים מטומאה לטהרה להיות מכבסין במ(ע)לועד.

ר' יוסה ביר' יהודה או': אף הרוצענין – שכן דרך עולי רגלים להיות מתקנין מנעליהן וסנדליהן במועד.

ורבנן אמרין: עשירים היו, ובבהמה היו עולין.

הגם שאין הקדמה של 'תני' או בדומה לה, נראה שמדובר בברייתא, וכדרכו משמיט הירושלמי מונח זה כאשר הברייתא נסמכת למשנה.³ הוכחה נוספת לכך היא שחלקה השני של הסוגיא: 'שלוש אומניות...' שבירושלמי, דומה מאוד לברייתא המופיעה בתוספתא פסחים ג יח (מהד' ליברמן, עמ' 156).⁴ נראה שברייתא זו היא ניסיון להבהיר את החסר במשנה.

הצירוף 'ובלבד דבר' אינו מופיע בקבצים תנאיים ונראה לי שהוא לשון אוקימתא של האמוראים.⁵ בהקשר שלנו, המילים "ובלבד דבר שהוא לצורך המועד" שבברייתא מובנות מאליהן משום שמן הסיפא "אבל לא יתחיל בתחילה בארבעה עשר אפי" דבר שהוא לצורך המועד" ניתן לדייק שגם מלאכה שהוחל בה מותר לסיימה רק אם היא לצורך המועד. כדי להסיר כל ספק הוסיפו הסבר זה לרישא. המילים האחרונות של הברייתא: "אפילו דבר שהוא לצורך המועד", נראות בעליל כפירוש לדברי המשנה "אף על פי שהוא יכול לגומרה". דברים אלו במשנה אינם ברורים ועלולים לחול גם על דברים שהם שלא לצורך המועד. לכן מתקן המפרש שורה זו, כדי להבהיר את ההלכה. אלא שהמפרש מכריע רק בנוגע לנקודה אחת ומותיר את השנייה פתוחה: האם חלים דברי ר' מאיר רק על מקום שנהגו או שמא גם על מקום שלא נהגו?

הסוגיא הקדומה בבבלי

לדעתי, הסוגיא הקדומה בבבלי היתה דומה לסוגיית הירושלמי. אלא שבבבלי, שלא כמו בירושלמי, התייחסה הברייתא לשתי הנקודות. נראה שהסוגיא בבבלי היתה בצורה הקרובה לזו:

תניא, ר' מאיר או': כל מלאכה שהיא לצורך המועד גומרה בארבעה עשר.

אימתי? בזמן שהתחיל בה קודם ארבעה עשר. אבל לא יתחיל בתחילה בארבעה עשר, ואפילו צילצול קטן ואפילו ספכה קטנה. ושלא לצורך המועד עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו.

שמע מינה: נהגו – אין; לא נהגו – לא.

ושמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא.
שמע מינה.

ברייתא זו פותרת את שני הספקות. באמצעות הוספת המילים 'לצורך המועד' לראש דברי ר' מאיר נפתר הספק הראשון. מותר לגמור רק מלאכה שהיא לצורך המועד. אבל אסור להתחיל כל סוג של מלאכה בארבעה עשר, אפילו מלאכה שניתן לסיימה במהרה. תחת לשון המשנה "אף על פי שהוא יכול לגומרה" מופיע פירוש תוך כדי נתינת דוגמא: "אפילו [לעשות] צילצול קטן ואפילו [לעשות] ספכה קטנה". 'צילצול'⁶ ו'ספכה'⁷ בגדי נשים הם, כפי שעולה מרשימת בגדי נשים

3 תופעה זו רווחת בירושלמי ומצויה גם בבבלי. ראו לעיל, סוגיא ה, 'צא והבא לך', נב ע"א-נב ע"ב, עמ' 174 לערך לאחר העימוד הסופי, וראו להלן, הסוגיא הבאה, 'שלוש אומניות', נה ע"ב. וראו מה שכתב י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 797-803.

4 נדון בשינויים בחלקה השני של הברייתא בירושלמי ('וחכמ' או' שלוש אומניות' וכו') בסוגיא הבאה.

5 צירוף זה מופיע רק בירושלמי, וברוב המקרים כאוקימתא בשם אמוראים. לדוגמה, יש קושיא מברייתא על שיטת אמורא ולאחר מכן "פתר לה ובלבד דבר" וכו' (ירושלמי מעשרות א ד, מט ע"ב; שקלים א ד, מו ע"ב; כתובות יא ד, לד ע"ג). וראו ירושלמי שבת ד ג, ז ע"א, שם מובאת ברייתא שעליה ישנה אוקימתא של ר' זעורה: "ובלבד דבר שהוא מועיל". וראו בירושלמי עירובין ח ד, כה ע"א בשם רב. ונראה שמונח זה מופיע גם כהסבר של עורך הירושלמי, ראו למשל מועד קטן א א, פ ע"א.

בבראשית רבה יט ז: "כשם שעושיין לאיש כך עושיין לאשה צוצליין,⁶ קולוסין, סבכין" (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 176), ומתוספתא שבת ד יא (בנוגע לספכה בלבד).

הנקודה השנייה מפורשת בסוף הברייתא: "ושלא לצורך המועד עושיין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו". פירוש הדבר הוא שדברי ר' מאיר מקלים במקומות שבהם אין עושים מלאכה.⁷ זאת ניתן ללמוד מכך שהברייתא מתייחסת למקום שבו עושים מלאכה וקובעת ששם ניתן לעשות גם מלאכה שאינה לצורך המועד. נראה לי שבשלב זה העיר עורך הבבלי על ברייתא זו בנוגע לשתי הנקודות: "שמע מינה: נהגו – אין; לא נהגו – לא" – במקום שבו נהגו לעשות מלאכה מותר לעשות מלאכה שאינה לצורך המועד, אבל במקום שבו נהגו לא לעשות – לא. והעורך הוסיף: "ושמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא". כלומר, במקום שבו אין עושים מלאכה מותר לגמור אך ורק מלאכה שהיא לצורך המועד.

המשך התפתחות הסוגיא בבבלי

ייתכן שהיו מספר שלבי עריכה בסוגיא זו, אבל כעת נתמקד ברובד העיקרי של העריכה – הרובד הסופי. כמו במקומות רבים בבבלי בנה העורך את הסוגיא על פי מבנה ספרותי מובהק. בסוגיא זו בא השיקול הספרותי לידי ביטוי במבנה המשולש – העורך הציב בראש הסוגיא שאלת 'איבעיה להו' הכוללת בתוכה שלוש אפשרויות בנוגע למשנה:

א. המשנה נוקטת בדברים שהם לצורך המועד, כלומר מלאכה שהיא לצורך המועד מותר לגמור אבל לא להתחיל, ומלאכה שלא לצורך המועד אסור גם לגמור (1);

ב. המשנה נוקטת בדברים שאינם לצורך המועד ופירוש הדבר הוא שמלאכה שאינה לצורך המועד ניתן לגמור אך לא להתחיל, אבל מלאכה שהיא לצורך המועד ניתן גם להתחיל (2);

ג. המשנה אינה מבחינה בין מלאכה שהיא לצורך לבין מלאכה שאינה לצורך ואת שני סוגי המלאכות ניתן לגמור אך לא להתחיל (3).

לאחר הצבת ה'איבעיה להו' המשולש מציג העורך שלוש תשובות, כל אחת עם הקדמת 'תא שמע' [א, ב, ג].¹⁰

הדוחק שאליו נדחק העורך כדי להשלים למספר שלוש ניכר מן האפשרות השנייה. אפשרות זו מוקשית, שהרי המשנה מדגישה באופן ברור: "אבל לא יתחיל בה כתחילה אף על פי שהוא יכול לגמרה",¹¹ וכיצד ניתן אפוא לפרש שהכוונה היא לומר שניתן גם להתחיל מלאכה כלשהי? הרי אין להתחיל שום סוג של מלאכה, אפילו הקלה ביותר ואפילו לצורך המועד! זאת ועוד, אפשרות זו אינה מוזכרת בהמשך הסוגיא כלל. לכן נראה שהיא הוכנסה על ידי העורך כדי להשלים את המבנה שביקש להציב.

6 רבינו חננאל מפרש: "צילצול קטן – וצילצול זה [כמו] אבנט הוא" (מהד' מצגר, עמ' רד). וראו רש"י שפירש: "צילצול קטן – חגורה קצרה שאינה רחבה יותר משלשה בתי נירין" (שבת קה ע"א). וראו ערוך השלם, כרך ז, עמ' 21-22.

7 ראו ערוך השלם, כרך ו, עמ' 8-9. וראו תוספתא שבת ד יא: "אבל יוצאה היא בספכה מוזהבת" וכו' (מהד' ליברמן, עמ' 19). וראו תוספתא כפשוטה, חלק ג, עמ' 68. וראו גם תוספתא שבת ט ז (מהד' ליברמן, עמ' 37) ומה שכתב הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, שם, עמ' 133.

8 ראו שם בחילופי הנוסחאות.

9 פירוש זה מסתבר, שהרי חכמים ממשכיכים להקל גם במשנה הבאה: "וחכמי אומי: שלוש אומניות עושיין מלאכה בערבי פסחים" וכו'. בתוספתא פסחים ג יח (ליברמן, עמ' 156) נאמר מפורשות שמדובר במקום שלא נהגו: "וחכמים אוי: אף במקום שאמרו אין עושיין מלאכה בערבי פסחים עד חצות" וכו'. וראו מה שכתב על גירסא זו מורי ש"י פרידמן בספרו תוספתא עתיקתא, עמ' 368.

10 וראו מה שכתב מורי ש"י פרידמן: "מבנה ספרותי בסוגיות הבבלי", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, כרך ג, עמ' 402-389.

11 ובאמת כך אומר גם עורך הסוגיא בתא שמע' הראשון על לשון הברייתא: "ומאי אפלו? לאו אפילו הני דלצורך המועד מגמר אין, אתחולי לא?!" [א], והצעה זו מתקבלת על הדעת.

חלוקת הברייתא

כאמור, בסוגיא בצורתה הקדומה עמדה ברייתא אחת שפירשה את המשנה. כדי ליצור סוגיא מורכבת ומשולשת חילק העורך ברייתא זו לשלושה. ב'תא שמע' הראשון [א] הוא ציטט רק את חלקה האמצעי: "אבל לא יתחיל בתחלה בארבעה עשר אפילו צילצול קטן ואפילו ספכה קטנה"; ב'תא שמע' השני [ב] הוא השלים את הרישא: "ר' מאיר או: כל מלאכה שהיא לצורך המועד" וכו' עד לסוף החלק האמצעי, שאותו ציטט ב'תא שמע' הראשון; ב'תא שמע' האחרון [ג] הוא ציטט את החלק האחרון: "ושלא לצורך המועד עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו". ייתכן שכבר בשלב זה הוא הוסיף חלק מן הרישא כדי ליצור ברייתא מגובשת: "ר' מאיר או: כל מלאכה שהיא לצורך המועד – גומרה בארבעה עשר; ושלא לצורך המועד – עושין וכו'".¹²

תא שמע "אפלו" [א]

העורך פותח את הדיון בציטוט חלקי מן הברייתא: "אבל לא יתחיל בתחילה בארבעה עשר אפילו צילצול קטן ואפילו ספכה קטנה". קשה לדייק דבר ממשפט זה, ומטבע הדברים ניתן להגיע ממנו למסקנות סותרות. עקב כך ישנה חלוקה ברורה בעדי הנוסח כאן, וניתן להבחין בשני דגמים שונים של נוסח:

ענף מינכן ¹³	ענף וטיקן ¹⁴
מאי אפלו?	מאי אפילו?
לאו אפלו הני דלצורך המועד – מגמר אין, אתחולי לא?	לאו אפילו הני לצורך המועד – מיגמר אין, אתחולי לא?
מכלל דשלא לצורך, מגמר נמי!?	מכלל דשלא לצורך המועד, מיגמר נמי לא?!
לא, לעולם, כל שלא לצורך, מגמר נמי לא. ומאי אפלו?	לעולם, שלא לצורך המועד, מיגמר נמי גמרינן. ומאי אפילו?
הכי קאמי: אפלו הני נמי דזוטרי, סלקא דע' אמינא תחלתן זו גמר מלאכתן, נתחיל נמי לכתחלה, קא משמע לן.	הני נמי דזוטרי, סל' דע' אמינא אתחלתן זו היא גמר מלאכתן, נתחיל בהו נמי כתחילה, קא מש' לן.

לפי ענף מינכן 6, הדיוק הראשון הוא שניתן לגמור גם מלאכה שאינה לצורך המועד: "מכלל דשלא לצורך מגמר נמי".¹⁵ דיוק זה אפשרי, שהרי הדגש בברייתא הוא על "לא יתחיל", אלא שהוא נדחה מיד: "לא, לעולם, כל שלא לצורך, מגמר נמי לא". גם דיוק זה אפשרי, שהרי חלק זה של הברייתא אינו מזכיר כלל אם מדובר בדבר שהוא לצורך המועד או לא. ענף וטיקן 125 הופך את סדר הדיוקים. ההנחה הראשונית המופיעה בו היא שדבר שהוא שלא לצורך המועד אין גומרים, ואילו ההנחה המתקבלת היא שמלאכה שלא לצורך מותר לגמור: "לעולם, שלא לצורך המועד, מיגמר נמי גמרינן".

12 על התפתחות הברייתא וחילופי הגירסאות ראו להלן. יש לציין שישנה התפתחות דומה ב'תא שמע' הראשון. בכתבי היד התימניים גורסים שם: "תא שמע ר' מאיר אומר כל מלאכה שהתחיל בה קודם ארבעה עשר גומרה בארבעה עשר אבל לא יתחיל בתחלה" וכו'. נראה לי שגירסא זו משקפת המשך טבעי לתהליך המתואר, שבו קיימת נטייה להשלים את החסר וליצור ברייתא מגובשת. ראו מהדורה, עמ' 321-322.

13 על פי כ"י מינכן 6 ללא הוספות המגיה.

14 על פי כ"י וטיקן 125 ללא הוספות המגיה.

15 צריך לקרוא את ה"לא" שלאחר מכן ביחד עם "לעולם", כמו במקרים רבים: "לא, לעולם, כל שלא לצורך, מגמר נמי לא". גירסא דומה נמצאת בקטע גניזה (סנט פטרסבורג-אנטוין 188/864), בכ"י אוקספורד ובכתבי היד התימניים. ראו מהדורה, עמ' 323, הערה 23.

באמת, הדבר המפתיע כאן הוא עצם ניסיון העורך לדייק דבר בנוגע לעניין זה, שהרי כאמור אין לנו כל רמז בברייתא לכאן או לכאן. ברור שהעורך מפלפל באפשרות זו לשם השלמת המבנה המשולש המוזכר.¹⁶

תא שמע "לצורך המועד" [ב]

ב'תא שמע' השני אין כל ספק בנוגע לכיוון הדיוק. הברייתא מציינת מפורשות: "כל מלאכה שהיא לצורך המועד גומרה בארבעה עשר". משמע שההיתר לגמור מוגבל למלאכה שהיא לצורך המועד.¹⁷ לפיכך, דברי העורך "הוא הדין דאפלו שלא לצורך נמי גמרינן" וכו' [ב] הם דיחוי בעלמא. על פי שחזורנו את הסוגיא הקדומה, המילים: "לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא", שייכות לרובד אחר של עריכה – לזה המקורי.

תא שמע "מקום שנהגו" [ג]

הגירסא המקורית לדעתנו ב'תא שמע' זה היא הגירסא המופיעה בכ"י מינכן 6 ללא ההגהה:¹⁸

ר' מאיר או': כל מלאכה שהיא לצורך המועד – גומרה בארבעה עשר; ושלא לצורך המועד – עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו.¹⁹

במקור הדברים הוצמד לברייתא זו דיוק העורך: "נהגו – אין; לא נהגו – לא", כדי לפרש שדבר שאינו לצורך המועד ניתן להיעשות רק במקום שנהגו. מכאן שדברי ר' מאיר מוסבים על מקום שלא נהגו ושכוונתו להקל.²⁰

אבל העורך האחרון רצה להביא את הסוגיא לידי סיום מתאים ולכן הוסיף שוב את הדיוק שנדחה בדוחק ב'תא שמע' הקודם: "שמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא". אלא שמשפט זה אינו מתיישב כהוגן עם הנוסח המקורי של הברייתא, שהרי לפי הברייתא עושים מלאכה שלא לצורך המועד במקום שנהגו. מדוע לקבוע "שלא לצורך המועד לא"? עקב קושיא זו תיקנו את הברייתא כך שתשקף את מסקנת הסוגיא:

ר' מאיר או': כל מלאכה שהיא לצורך המועד – גומרה בארבעה עשר; ושלא לצורך המועד – אסור. עושין מלאכה בערבי פסחים עד חצות במקום שנהגו.

16 ונראה לי שיש רגליים לומר שהגירסא המקורית היא כענף מינכן 6. להשערה זו שתי ראיות: האחת, שבכל הגירסאות מצויה המילה 'נמי' בדיוק הראשון 'מכלל'. אין כל היגיון במילה זו אם כוונת העורך היא לומר שמלאכה שלא לצורך אינה דומה למלאכה לצורך המועד. ובאמת, המילה 'נמי' מקלקלת את הנוסח של גירסת וטיקן 125: "מכלל דשלא לצורך המועד מיגמר נמי לא". מדוע 'נמי'? הרי נאמר במשפט הקודם שמלאכה שהיא לצורך המועד כן גומרים! זו הסיבה לכך שהמדיפטים (או מגיהים מאוחרים אחרים) השמיטו את המילה 'נמי' ממשפט זה. הראיה השנייה היא הקפדת העורך על סימטריה. אם מסקנת הביניים ב'תא שמע' הראשון היא כגירסת ענף וטיקן 125 הרי שישנה אסימטריה מסוימת שכן ב'תא שמע' הראשון מקבלים את אפשרות ג, ב'תא שמע' השני גם כן מקבלים אפשרות זו וב'תא שמע' האחרון מקבלים את אפשרות א. לפי גירסת מינכן 6, לעומת זאת, המבנה ביאסטי: קודם מקבלים את מסקנה א, אחר כך נוטים למסקנה ג ולבסוף חוזרים לאפשרות א. כך: לא (א), כן (ג), לא (א). מבנה זה נראה לי מקורי יותר.

17 ראו לעיל נוסח הברייתא בירושלמי, שהולך באותו כיוון.

18 והשוו דברי מורי ש"י פרידמן בתוספתא עתיקתא, עמ' 365, הערה 49.

19 ראו דקדוקי סופרים, עמ' 162, אות ה.

20 וכך פירשו רוב הראשונים. ראו חידושי רבינו דוד (מהד' שושנה, עמ' שיד) שמהם עולה שגם הוא גרס כך: "ושלא לצורך המועד עושין מלאכה בערב פסחים עד חצות מקום שנהגו – כלומ' שנהגו לעשות ועושין אף שלא לצורך המועד, וגומרה בארבעה עשר לצורך המועד שאמ', זהו במקום שלא נהגו לעשות". המהדיר ציין לראשונים נוספים שפירשו כן בהערה 3. וכך פירש בפסקי ר"ד על פי הנוסח השני: "ת"ש, ר' מאיר אומ': כל מלאכה שהיא לצורך המועד גומרה בארבעה עשר, ושלא לצורך המועד אסור, עושין מלאכה בערבי פסחים ... פי' עושין מלאכה עד חצות אפילו להתחיל אפי' שלא לצורך המועד, אבל במקום שלא נהגו אין מתחילין אלא גומרינן. ודווקא לצורך המועד, אבל שלא לצורך המועד, לא" (מהד': מכון התלמוד הישראלי השלם, עמ' רעה). וכך פירש גם המאירי (מהד' קליין, עמ' קצו-קצז), וציין את פירוש הרמב"ם שמסיק את ההפך בפירוש המשניות ובמשנה תורה הלכות יום טוב ח יט. וראו מה שכתב מורי על שיטות הרמב"ם והראב"ד בתוספתא עתיקתא (לעיל), הערה 1 לעדכן לאחר עימוד סופי). וראו מה שכתב הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, חלק ד, עמ' 537.

הוספת המילה 'אסור' מיישבת את הקושיא. על פי הוספה זו מובן מדוע יש לקבוע "שמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא". הרי הדברים מפורשים: "ושלא לצורך המועד – אסור". אך כך נשאר סוף הברייתא ללא הקשר ראוי. זאת הסיבה לכך שבגירסאות המאוחרות, כמו גם בדפוסים,²¹ הוסיפו וי"ו שתיצור חיבור לעניין הקודם: "ועושין וכו'. יש גם פתרונות משוכללים יותר, כגון בכ"י וטיקן 134: "ושאינה לצורך מועד אינו גומרה בארבע עשר²² ועושין מלאכה בערבי פסחים במקום שנהגו". נראה שבעיה זו הטרידה גם את רבינו חננאל, שציטט את סוף הסוגיא ללא חלקה הבעייתי של הברייתא:

ואסיקנא הכי – ת"ש, ר' מאיר אומר: כל מלאכה שהיא לצורך המועד שהתחיל בה קודם י"ד גומרה בי"ד, ושאינה לצורך המועד אסור, ש"מ לצורך המועד תנן שגומרה בי"ד אפילו צלצול טען ואפילו סבכה קטנה ואפילו הן לצורך המועד.²³

הרי שהוא מצטט ומסכם מבלי להזכיר את עניין מקום שנהגו.²⁴

סיכום

יסודה של סוגיא זו הוא ברייתא המבארת את שתי הנקודות העומדות במשנה בספק. הברייתא מתייחסת לשני הספקות ומכריעה: דברי ר' מאיר מתייחסים למקום שבו נהגו לא לעשות מלאכה, שם מותר לגמור מלאכה שהוחל בה קודם י"ד ושהיא לצורך המועד. ברייתא זו עמדה בסוגיא הקדומה לבדה כמו בסוגיית הירושלמי. אולם עורך הבבלי ביקש להרחיב ולבאר את העניין בצורה מלאה יותר, ולכן יצר מבנה משולש: הוא הציב בראש הסוגיא 'איבעיא להו' הכוללת שלוש אפשרויות. רצונו של העורך להגיע לשלוש אפשרויות ניכר בכך שהאפשרות השנייה שהוא מעלה אינה עולה על הדעת ואין התייחסות אליה בהמשך הסוגיא. כדי לפתור את הספקות חילק העורך את הברייתא שעמדה לפניו לשלושה וניסה לדייק מכל חלק וחלק. בסוף הכריע כצפוי: "שמע מינה: לצורך המועד – אין; שלא לצורך המועד – לא. שמע מינה".

21 וראו כל עדי הנוסח במהדורה, עמ' 329.

22 ומעין זה גם בהלכות הרי"ף. ראו מהד' דיימן, עמ' 105 בפנים, ובחילופי הגירסאות.

23 מהד' מצגר, עמ' קכח.

24 ואולי ניתן לומר שהוא לא גרס חלק זה של הברייתא. ואם דבר זה נכון יש בכך כדי להסביר יפה את שיטת הרמב"ם בעניינינו.